

Андрија Лаиновић

НОВИ ПОДАЦИ О ЊЕГОШЕВОМ ЖИВОТУ И РАДУ У ЈЕДНОМ ФРАНЦУСКОМ ЧЛАНКУ*

I

Публикације из прошлог века: дневна штампа, часописи, алманаси, путописне импресије, посвећене Црној Гори и Његошу, садрже доста изванредно занимљивих и за науку корисних података. Међутим, та врста литературе још није довољно проучена а добрим делом остала је непозната, нарочито страна литература. Примера за то има доста. Задржаћемо се овде на једном веома занимљивом чланку који је објављен на француском језику пре 110 година, непуне две године после Његошеве смрти, о Црној Гори и Његошу а који је био потпуно непознат. Чланак је објављен као подлистак у париском листу „Le Siècle” у бројевима од 7, 16 и 21 марта 1853 године под насловом *Le Vladika du Monténégro (Extrait d'un voyage en Orient)* и са потписом: *Lt de Bellefond*, што би значило да је писац војно лице са рангом поручника.

Чланак је написан са пуно симпатија према Црној Гори и Његошу чији је физички и морални лик приказан изванредно топло и истинито. Чланак садржи три дела: уводни, први и други.

II

Уводни гео

Писац у почетку истиче да је смрт покосила пре нешто више од године дана једног од најеминентнијих људи Истока. А затим дословно наставља:

„Обдарен високим својствима ума и срца, храброшћу и оданошћу интересима своје земље, радом на њеном уздизању, својствима праведног судије, љубављу за све што је добро и мржњом за све што је рђаво, владика Црне Горе био је истовремено војник и војсковођа, управљач и кнез-владика, мирољубац и милостив по свом позиву, ратник по нужди, човек који је подносио животне тешкоће без роптања а до-

*) Основне мисли овога рада аутор је изложио 3 септембра 1963 на симпозијуму који је одржан у Београду поводом 150 годишњице Његошевог рођења.

чекивао успехе без гордости, строг до самоодрицања према самом себи, милосрдан и благ према другим, владика је, понављамо, умро онда када друге људе будућност дочекује широких руку. Па ипак, он није осетио ни тугу ни жалост увиђајући да му се примичу последњи издисаји. Он је као еминентна природа дочекао стојичком ведрином последњи час и потпуно се предао бољој вољи.”

А онда писац закључује:

„Нека је допуштено једном обожаваоцу овог великог човека да овде изнесе јавно и веома искрено дубоко поштовање његовој успомени излажући његов живот и рад у оном скромном кутку земље где га је вечност тако брзо нашла. Историја великих људи је пуна поука. То њам је још Плутарх показао. Историја владике Црне Горе пуна је позитивних плодова.”

Први гео

У почетку писац износи основне географске и историјске податке о Црној Гори на основу самог Његоша и Медаковића, о коме каже да је „un jeune historien serbe de mérite”, и тиме исправља грешке и недостатке који се налазе у радовима ондашњих географа, а посебно код Balbi-a, Malte-Brun-a и Mac-Carthy-a¹). Међутим, и он сам пада у грешке кад говори и старој прошлости Црне Горе. Ипак правилно истиче да је Црна Гора постала, победом над Махмуд пашом Бушатлијом, стварно слободна иако то није било званично признато. Затим говори о карактеру Црногораца као српске етничке групације, о начину управе у Црној Гори, о територијалној подели и о владичанству као наследном достојанству у породици Његоша.

Долазак у Црну Гору.— Писац је дошао у Црну Гору сасвим случајно. Наиме, он је у друштву једног Млечанина путовао на лађи Saint-Jean-Baptiste од Трста до Анконе коју је ветар дотерао до Дубровника 20 маја 1836 године. Ту је решио да посети Црну Гору иако му је речено да је тај потхват врло опасан.

У даљем излагању о Дубровнику, о путу за Црну Гору и о сусрету са Црногорцима, писац је толико непоуздан да се може лако закључити да он није био уопште у тим крајевима. Све што говори плод је маште и лектире романтичарске публицистике и литературе која је била пуна, кад су били у питању наши народи, фантастичних измишљотина и, књижевних мистификација. Уз то, он се обилно послужио и мистифика-

¹) *Балби Агриен*, рођен у Венецији 1782, умро у Бечу 1848. Израдио је Етнографски атлас земљине кугле (Париз 1836) и објавио више радова из компаративне статистике и један извод из географије (Париз 1832) који је у своје време много цењен.

Малт-Брен, рођен у Данској 1775, умро у Паризу 1826. Од његових многих радова истичу се: Математичка, физичка и политичка географија свих делова света (Париз 1803—1807) и Преглед универзалне географије. Основа је у Паризу часопис *Annales des voyages* и Француско географско друштво.

Мак-Карти, рођен у Ирској 1785, умро у Паризу 1833. Израдио је Географски речник (Париз 1824), који је много цењен у своје време, и неке француске преводне.

торским чланком који је Stanislas Bellanger²⁾ објавио о Црној Гори у париском дневнику „L'Echo français” од 16 септембра 1845 године и због чега се Његош с правом љутио. Сличност је не само фрапантна него је на многим местима Беланжеов чланак директно преписан. Према томе, читав овај део је нереалан.

Одлазак из Црне Горе и интересовање за Његоша — Писац наставља да је неколико година пошто је тајно напустио Црну Гору осетио жељу да је поново види, да се упусти у авантуру, да буде Христифор Колумбо за овај непознати крај а нарочито да упозна њеног главару, владикау, који није обичан човек. „Једни су га претстављали, каже писац дословно, као неко чудовиште, неки као правог Спартанца, други, опет, као следбеника Сибариса. За оне прве, он је био циновског раста, окорела срца, неумољив, човек који је немилосрдно уклањао све препреке својој вољи. За оне друге то је био човек скоро дечијег изгледа, а у моралном погледу сушта доброта и нежност.”

Сусрет са Његошом у Бечу — Писац је хтео да то провери. Прилика му се указала када се нашао у Бечу, на поновном одласку за Исток, у децембру 1847 године.

Било је то једног дана када се враћао од Пратера у друштву свог познаника Волфа, једног тршћанског трговца. Тада је спазио два човека, необичног изгледа, како иду од Грабена према тргу Светог Стефана. Један, још млад и упадљиво леп, био је прави цин; други, прави кепец у упоређењу са њим. Ишли су ћутећи, не осврћући се на радозналост пролазника. У три корака, тако рећи, ишчезли су.

Тада је Волф објаснио да је то црногорски владика са секретаром, да га лично познаје, да говори врло добро француски и да му може сад одмах уговорити састанак са њим без икакве етикеције јер „Le vladika est le sage des vieux temps. Il aime la liberté sans licence. Vous le verrez.” И отишао је да уговори састанак.

Дотле, писац се вратио у свој хотел „Wild-Man” и испричао случај свом пријатељу музичком уметнику Mutel-у „достојном ученику славног маистра Lamperti-а, који је прекинуо вежбање Вердијевих музичких партија и радознано саслушао свог пријатеља који му је описао владикау као „le plus beau type d'homme que j'ai jamais rencontré.”

У међувремену, Волф се вратио и писац је, сав усхићен, отишао с њим владици у посету. Владика је тада живео у једној приватној кући

²⁾ Станислав Беланже остао је код нас познат само по имену и то у вези са поменути чланком о Црној Гори. Његош га помиње у писму Ђузепу Кази (Његошева писма, III, Београд 1955, страна 512), а у његовој „Биљежници” (Цетиње 1956, страна 136) нотирана је адреса: „Bellanger 22, rue de Trévise à Paris”. Беланже помиње и Љубомир П. Ненадовић у својим писмима из Италије од марта 1851 године. Настојавања да се о њему дозна што поближе остала су без резултата. Његово име није се могло наћи у француским енциклопедијама. Беланже је био новинар и путописац каквих је у Француској био приличан број у његово време. Он је објавио у листу L'Echo français, поред већ поменутог чланка, још и ова два: Voyage sur le Danube de Belgrade à Galatz (25 октобра 1840) и Voyages dans les Carpathes (18 септембра 1845). Затим је објавио у две књиге своје путописе: Trois ans de promenades en Europe et en Asie (1842). То су за сада једини подаци о њему до којих смо дошли уз онај који смо открили у Белфономом чланку.

на трећем спрату на улазу у предграђе Леополдштата. Имао је три одељења: претсобље, салон и спаваћу собу са скромним намештајем; „јер је такав био и човек који нас је дочекао, каже писац, једноставан, без извештачености, присан али не и фамилијаран, пажљив и преду-сретљив према свакоме а увек спреман да отклони пажњу са себе.”

„Када смо ушли нашли смо га за радним столом. Прегледавао је неки атлас а секретар је водио белешке. Устао је, понудио нам је столице, наредио је да нам се донесу луле, изврсни цигари и чај. И разговор је почео.

Никада нећу заборавити утисак који је овај сусрет оставио на мене. Владика је тада имао око 34 године. Импоновао је својим високим стасом, — шест стопала и два палца — својом елеганцијом у опхођењу и својим од природе отменим држањем. Његово високо чело са ожиљком од сабље, његова црна коса, кратка спреда а дуга и зачешљана позади, његове тамне очи, пуне истовремено енергије и нежности, уста, која су, захваљујући осмеху, ублажавала строгост једне усне освенчене дугим брцима, нешто јаче изражен орловски нос, уоквирена брада не толико густа колико црна, најзад цела физиономија, једва приметно опаљена планинским ваздухом и источњачким сунцем, све је то скупа чинило да је овај изванредни човек био жива слика оних сарапценских витезова о чијим јуначким подвизима прича историја Шпаније.”

Затим описује његову одећу и допуњава његов лик:

„Могло се по свему видети да је владика брижљиво водио рачуна о својој личности али без разметљивости. Његове изванредно лепе руке стално су додиравале ханџар или су по истичњачком обичају претурале велика жута зрна ћилибара на бројаницама. Његов одлучан и мушки глас, али не груб, одавао је глас који зна да заповеда. Цела његова физиономија била је симпатична и привлачна”, закључује писац а потом узвикује: „Како је оригинал био далеко од израђене слике!”

При крају разговора писац је напоменуо да би и његов пријатељ Мител желео да га посети и поздрави, што је владика радо прихватио. „Да смо му тога дана предложили да му доведемо све Французе који су се налазили у Бечу, он би их све срдечно примио,” закључује писац.

Писац је био одушевљен сусретом и истиче да је овај „варварин” очарао и њега и његове пријатеље, па усхићено узвикује: „Како су били пријатни часови које смо провели са овим изванредним човеком! Какав је све шарм знао да унесе у разговор и у сваку и најмању изговорену реч! У току двадесет и три дана које смо провели у Бечу, имали смо част да га обиђемо десетак пута, хватајући под његовим диктирањем драгоцене белешке и скупљајући тако материјал за наш будући рад. Основ наших разговора била је Француска и Црна Гора. Благодарети томе ми ћемо имати много шта новог да кажемо о Црној Гори, која је позната само по Лимнандерској³⁾ опери, и ми ћемо тај дуг, сигурно, ускоро одужити.”

³⁾ Лимнандер, белгијски композитор, рођен у Гану 1814, умро у Паризу 1892. Композовао је музику за оперу *Les Monténégrins* по тексту који су написали: Alboize E. и Gérard de Nerval. Опера је приказана у Паризу два пута: 1849 и 1851.

Одлазак из Беча и преписка са Његошем — На дан одласка из Беча писац је послао владици писмо које се овако завршава: „Остављам вас, Монсењеру, истинском тугом али и уверењем да ћу вас једног дана опет видети, и то у Паризу. Одлазећи, ја заиста нисам могао предвидети да се та моја жеља неће никада остварити.”

Годину дана доцније писац је, при повратку у Француску, нашао у своме дому пакет са тридесет веома лепих вланичиних слика

„Прва ми је дужност била, каже писац, да се захвалим владици. Учинио сам то онако како ми је срце говорило. Онда сам га замолио за нова обавештења о његовој лепој земљи. Он је то одмах учинио и послао ми:

1. Један извод из историје Црне Горе од М. Медаковића, који је сам владика превео са српског а на француски преписао, под његовим диктирањем, маркиз де Салво.

2. Један статистички преглед сређен под његовим надзором.

3. Једну веома лепу географску карту коју је он само израдио.

Сви ови подаци много ће олакшати мој рад. Али на несрећу дуготрајна и тешка болест прекинула је кореспонденцију између нас до које је мени било много стало. Владика је морао да иде на пут, по савету лекара, и отишао је у Италију. Нада ми се повратила: можда ће, говорио сам самом себи, одлучити да дође у Париз. То је он одавна желео, али то није дозволио бог. После шест недеља од његова последњег писма наизменично сам дознавао да се опоравио, да му се болест поново вратила и најзад да је умро.

Осећам свету обавезу да дворшним, уз његов физички приказ, и његов морални портрет, једном речју, да скицирам његову биографију,” закључује писац први део свог чланка.

Други део

Његошево рођење. — У другом делу де Белфон излаже биографију владике Петра II, који се у младости звао Раде Томов (пише: Rade-Tomoo) и који се родио на Његушима 3 новембра 1813 године.

Детињство. — Своје детињство провео је Раде Томов, као сва остала сеоска деца, по пољима, планинама и шумама, и са пушком и јатаганом као играчкама. Живећи тим животом код њега су се развиле изванредне умне способности и физичка лепота, а да „храброст и не споминемо јер је један члан породице Његоша храбар и пре рођења: то им је у крви”, вели Белфон.

Из тог детињства Белфон износи неколико сасвим нереалних епизода. Тако, на пример, Раде Томов, кога је нехотице ранио неки његов вршњак, храбро подноси лечење тешке ране помоћу неке посебне врсте мрава. Писац се додуше ограничава у познавању овог лечења и

позива се на Виалу де Сомијера,⁴⁾ који у свом познатом делу о Црногорцима, говори о овом начину лечења. У другом случају Раде Томов се показује као изванредан лекар у лечењу једног пастира од уједа вучице. Трећа епизода приказује Рада Томова, који је већ обдарен ретком снагом, смелошћу и хладнокрвношћу, како савлађује своје вршњаке у, хрвању, како убија медведе и курјаке, како лови *блавора*, „једну врло опасну змијурину која је некада живела у Скадарском Језеру”, и, најзад, како све задивљује у вештини гађања из пушке и јахања.

Школовање.— У десетој године отишао је на школовање у манастир Савину, у Боки Которској, где је показао исте умне способности. После четири године вратио га је владика Петар I на Цетиње и дао му за учитеља српске књижевности чувеног националног песника Симеона Милутиновића⁵⁾, а за професора француског језика бившег морнара Jean Cartaut-а (Жан Карто-а), „што му је дало могућности да продуби знање из српског језика, али да са мање успеха научи наш језик,” каже Белфон, јер Жан Карто, „који је био у животу војник, морнар, учитељ мачевања, пушкар, џамбас, ветеринар, помало чак и лекар и најзад професор књижевности, успео је да придобије домаћине својом слаткоречивошћу. Сматрајући га за човека великог знања и угледа, они су га обасули сваком пажњом и поштовањем. Међутим, Жан Карто није заслужио све то. Све што би зарадио он би попио, и тако је једног дана пијан тешко пао и умро остављајући свог ученика са знањем онаквог француског језика којим су говорили, а и сада још говоре, не водећи рачуна о његовој чистоћи, моранири из Бреста и Тулона.”

Белфон даље описује владикау Петра I са пуно симпатија, истиче његове заслуге у историји Црне Горе, његов ауторитет и поштовање у народу и указује да га је у тешком позиву управљања земљом, наследио по тестаменту млади Раде Томов, коме је било тек 17 година. Овде се Белфон сплео у чињеницама. Он каже да је Петар I умро 31 октобра 1831 године, да је Рада Томова закалуђерио на Кому близу Скадра неки албански прелат и да је, затим, проглашен за владикау пред манастиром Ивана Црнојевића 19 октобра 1831 године. Онда је позван на Цетиње признати владика да га посвети, али је титулу владике добио тек три године доцније у Петрограду.

Његош у Петрограду.— „Цар и царски двор, каже Белфон, присуствовали су овом свечаном чину. Млади црногорски господар, чија је лепота, добро расположење и леп стас, привлачила све погледе, изазвао је опште одушевљење. Руско високо племство, по примеру свог господара, сјајно га је дочекивало. Госпође из високог друштва, како у Петрограду тако и у Бечу, где се био задржао при повратку, нису пропуштале, како се прича, ни најмању прилику а да му не укажу сву потребну пажњу, коју је јавно мишљење, које ништа не

⁴⁾ Vialla de Sommières, француски пуковник, командант Херцег Новог и Которске провинције од 1807 до 1813, написао је опширну књигу у два дела о Црногорцима: *Voyage historique et politique au Monténégro* (Париз 1820). Неке одломке из ње објавили смо у збирци: *Три Француза о Црној Гори* (Цетиње 1949).

⁵⁾ У француском тексту пише: Siméon Milutinovich.

штеди, правилно схватило. Владика се вратио у Црну Гору обасут даровима које су ове саме госпође израдиле и извезле за цркве у Црној Гори, те се може рећи као оно за енглеског краља, када је подигао под везицу лепе грофице Салзбери: *Nonni soit qui mal y pense!*" Његошу су се дивиле и друге даме, па Белфон наводи случај енглескиње X, који је навео и Вилкинсон у својој раду о Црногорцима, али парафразираним, дотеран и унеколико измењен.⁶⁾

Реформе у Црној Гори. — Владика је после доласка из Петрограда решио да преуреди Црну Гору, да спроведе ред и мир, да сузбије међуплеменску свађу и нарочито да искорени крвну освету, која је престајала само у данима турског напада, а коју није могао да искорени владика Петар I својим саветима, проповедима, молбама па чак и проклетствима. Противно томе, Петар II је приступио енергичним мерама. Прво је, ради консолидовања прилика у земљи, дефинитивно укинуо гувернадурство које је већ од раније било изгубило сваки ауторитет. Затим је поверио вођење спољних послова Милаковићу, једном веома образованом Босанцу⁷⁾; основао сенат од 12 чланова, као највишу судску и законодавну власт; поставио своје рођаке, Петра Петровића, за претседника сената, а за потпретседника Ђорђа Петровића, и изабрао сенаторе међу најугледнијим људима у земљи.

У Црној Гори влада војничка власт иако у њој нема редовне војске. Сви су Црногорци војници и, наоружани својим оружјем, устају на одбрану земље чим се појава каква опасност. „Ја им дајем барута, говорио је владика, а пушке они сами отимљу од непријатеља“. Ипак и овде је почео спроводити реформе. Основао је одред перјаника и један мали арсенал, који је поверио једном бившем аустријском артиљерцу, а затим установио је војничку сребрну медаљу са ликом познатог косовског јунака Милоша Обилића, на једној страни а на другој са натписом: Вјера, Част, Слобода.

Економске прилике. — У Црној Гори нема заната, трговине земљорадње, трговачких путева, канала, пловних река и широких друмова. Црногорци су углавном пастири и ратници. Живе од сточних производа и нешто мало обрадиве земље, а као ратници увек су наоружани пушком и јатаганом.

У таквој економској ситуацији Петар II није био у стању да подигне установе које је желео. Нешто мало прихода од пореза, који је народ једва плаћао, није било довољно да подмири трошкове ни за оно мало спроведене администрације. Стога је он плаћао из својих сретстава перјанике, одржавање школе, штампарије и помагање разијање земљорадње.

Цетињска школа. — Истрајним радом, ред се спроводио поступно. Захваљујући субвенцији од 100 хиљада ливра, које је руски цар дао Петру II, унапређене су школе. У цетињској основној школи, која

⁶⁾ Cf. John Gardner Wilkinson, *Dalmatia and Mantenegro*. — London 1848. Превод у збирци: Савременици о Његошу. — Београд 1951. стр. 117.

⁷⁾ Милаковић Димитрије (1804—1858), Његошев секретар, а доцније и кнеза Данила, био је Херцеговац по роду. Његова Историја Црне Горе објављена је у Задру 1856.

је била у манастиру, предавао се народни језик, читање и писање, рачун, географија и историја. „То је, рекао нам је владика, за сада све што је потребно једном ратнику и борцу; доцније, видјећемо”. У овој школи, поред наставе, имају бесплатно стан и храну 40 ученика, синови најугледнијих главара из свих крајева Црне Горе.

Друштвене прилике. — Изразита црта у карактеру владике Петра II била је чврстина и лојалност — *justem et tenacem*. Његови погледи о преуређењу земље, које је спроводио одлучно и беспристрасно, нису били никад демантовани и имали су увек позитивне резултате. Породични патријархални живот био је на висини. Отац породице, или *gosiogdar*, уживао је у породици неокрњени ауторитет. И најситније његове жеље значиле су наређење, а наређење закон. Шира заједница покоравала се једном *старешини*, најугледнијем старцу, који је обављао истовремено и тешку дужност судије. Опште племенске послове обављао је *главар*, најискуснији човек у племену. Више крвно повезаних племена изабирала су за свог старешину једног *књаза*, чији су атрибути имали широку основу како у међуплеменским питањима тако и у питањима једног племена. У моментима опште опасности окупља се свеукупна скупштина господара, старешина, главара и књажева. Ако настане неки спор који ове скупштине не могу да реше, оне га подносе владици, који пресуђује а истовремено и исплаћује све трошкове око суђења. Навикнути да касу цетињског манастира сматрају као општенародну касу, а владичин стан као увек отворену судницу, парничне стране су ретко одлазиле из ње празних руку. Тако је Патар II схватао правду и милосрђе, и због тога су сви његови поступци одобрани и благосиљани.

Забавни живот Црногораца састоји се у гимнастици, игри, која је од посебног интереса, и песми. Црногорци, као некада Осијан, Камоенс или Хомер, сами састављају јуначке песме. Поносни на своје јуначке подвиге, који су у ствари трезор њихове историје, они не дозвољавају, исто као и наши преци, да се ти подвизи забораве и поверавали су их бризи својих барда. Ови су их уносили у своје песме, које је народ с оца на сина предавао, дајући им јединствен печат оријенталне озбиљности и меланхолије.

Његош као песник и зналац језика. — Кнез-владика био је велики песник, филолог, географ и историчар. Благодареди памћењу које је било равно памћењу једног Пик де Мирандоле, он је наизуст знао класике свих земаља. Говорио је француски, руски, италијански, словенски, далматински, турски, албански, стари грчки, латински и нешто мало немачки. Читао је новине на овим језицима и пратио је политику европских држава са пуно такта и оштроумности. Већи део својих студија посвећивао је историји и географији. Наши славни људи, велики песници, писци, уметници, једном речи племенита земља Француска, према којој је он осећао живу симпатију, била је у сталном идејном контакту са њим. Колико смо пута приметили чежњиве погледе његових ватрених очију окренуте према Паризу! Ми не знамо да ли је подједнако владао са свим језицима које је био научио. Што се тиче француског, он га је говорио, не би се могло рећи са свим финесама, али тако да би

се могао лако споразумети. А кад би нека његова реченица, позајмљена из речника Жана Карто-а, његова Монтења, изазвала на нашим уснама осмех, он би рекао доброћудно: „Видим да ми је промакла нека незгодна ствар. Молим вас, реците ми кад ми се то деси“.

Он је, као и краљ Луји Баварски, посветио своју музику да опева славу ратника своје земље. Пошто смо знали да је неке значајне фрагменте из свог стваралаштва већ објавио, до којих је био дошао лист „Аугзбуршке новине“ ми смо му то споменули. Он је на то одмах узео са стола једну броширану књигу, која је стајала између две луксузно повезане књиге Ламартина и Виктора Ига, и написао на њеном првом листу: Владика Црне Горе, господину Л. Б., и предао ми је изванредно љубазно. „То је први примерак који је изишао из наше штампарије, рекао нам је; садржи неколико Карађорђевих и мојих песама. Примите га као успомену“.

Осим ове књиге Петар II је објавио на Цетињу: *Пустинџака цетињског* (писац каже: *La Solitude du Monténégro*), изврсну збирку песничких медитација, коју славни аутор *Жослена*, који га је инспирисао, не би демантовао и чији ће скорашњи превод указати на сав њен значај. Затим објављен је у Бечу, Београду и Загребу, *Горски Вијенац*, дело пуно песничког заноса и меланхолије; *Огледало*, артистичка студија у којој се дух и песнички полет такмиче са здравим разумом и филозофијом; једну драму под насловом: *Шејтан Мали*⁸⁾, која износи трагичну историју једног далматинског авантуриста, који се у Црној Гори издавао за руског цара Петра III, како би се дочепао власти. Поред тога, он је оставио, доста рукописа који су, како се тврди, високог књижевног квалитета. Жељели бисмо да се што пре појаве како би их и ми упознали.

Владичина независност једнака је са независношћу његових земљака. Угледни странци, кнежеви, краљеви чак, посећивали су га у његовим планинама, обдаривали његову већ богату библиотеку ретким књигама а његов радни кабинет изванредним математичким инструментима. Нико, међутим, није успео да прокине његову мисао. „Све за слободу!“, истицао би он као мученици из Мисолунгија.

Посета саксонског краља. — Када су неке енглеске и италијанске новине писале да се он, приликом посете коју му је учинио саксонски краљ, ницице бацио пред њим, владика је то одлучно одбијао. „Ко је видео да људи падају на колена пред другим људима. То је својствено само робовима, а ми смо слободни људи! Ја сам примио саксонског краља као што се прима угледни гост. Приредио сам му најбољи дочек који је могућ у нашим сиромашним брдима, али ја се нијесам пред њим понизио! Такав обичај није никада био и неће никада бити у употреби код нас“.

О с к у д и ц а у б а р у т у. — Нужда за одбрану од Турака приморавала је Црногорце да се обраћају Аустрији за помоћ у баруту. Једном

⁸⁾ Наслове ових Његошевих дела писац преводи на француски овако: *Gogshi Vienaz, Miroir Serbe, Etienne le Petit*.

приликом владика Петар I заложил је код аустриског двора за 300 барила праха своју владичанску митру сву украшену драгим камењем и никада је више није добио натраг и против воље цара Леополда. У жељи да се овако нешто више не догоди, владика Петар II је подигао две мале радионице за израду барута, које својом поризводњом задовољавају црногорске потребе. То је била његова последња тековина.

Б о р а в а к у К о т о р у, В е н е ц и ј и и Н а п у љ у. — Измучен многим ранама и прекомерним радом, о чему није водио рачуна уздајући се у своју снажну конституцију, владика се нагло разболео. Плућа су му била начета. И пошто га је планински ваздух замарао, лекар му је саветовао одмор и боравак у Котору. Ту у овом мирном граду, на благом и чистом ваздуху, он је провео лето 1850 године. После два месеца отишао је у Венецију. Али ни овде се није опоравио. Стога је одавде отишао у Беч а одатле у Напуљ и Рим. Боравак у ова два последња града опоравио га је. Стање му се на очиглед поправило. Свакога дана обављао је више-часовне шетње.

Његош код папе. — Тих дана новине су објављивале вест да је посетио папу. Оне су чак забележиле одговор који је његов секретар дао камеријеру Његове Светости. Када им је било затражено да оставе оружје при улазу, млади Црногорац је одговорио: „Црногорци се растају од оружја само на самртној постели!“ Одговор би могао звучати извештачено да га је неко други изговорио али у овом случају он је био сасвим природан и једноставан. Папа Пије IX га је примио и био је задивљен његовим достојанственим држањем.

Његошево писмо Белфону. — После Рима владика је провео неколико дана у Напуљу. Био је у стању опорављања. Ваздух Италије му је годил: сунце је крепило његово здравље које је болест лагано подривала. Под лепим напуљским сунцем, он се враћао у живот, бар је он тако веровао, и та га је мисао крепила. Кад је био добио један безначајан наш рад, који смо били тек завршили, он нам је одговорио и то овога пута на српском језику са следећим љубазним писмом, које нам је учени професор словенске литературе у Колеж де Франс-у г. Сиприен Робер љубазно превео, и које гласи:

Многопоштовани Г. Л. Б.

Добио сам преко г. Виктора Лузато ваша два поштована писма од 20 јуна и 24 октобра ове године исто као и ваш изврстан рад. Примите моју дубоку захвалност за овај дар и још сто пута више за ваше драго сјећање. Кратки тренуци које смо заједно провели никада се неће избрисати из моје душе. Гроф де Осмонд говорио је у Котору нашим људима о вашој болести, која ме много забринула. Али ви сте млади и брзо ћете се опоравити, будите у то увјерени. Веома сам ожалошћен такође оним што се десило г. де Осмонду у Драчу. Будите сигурни да је г. Осмонд тада већ био изишао из Црне Горе, иначе би нам Турци платили својом главом обећање које су нам дали у вези са њим.

Не могу вам послати историју Црне Горе прије мог повратка у земљу. Овдје се засада не дешава ништа ново. Имам с вама да гово-

рим о многим стварима, али у садашњим приликама, и не знајући да ли ћете ово писмо добити, уздржавам се од тога. Писаћу вам из другог мјеста.

Довиђења, драги Б.

Не дозволите да се из ваше драге успомене избрише онај који вас цијени из дубине свога срца.

Владика црногорски
Петар Петровић Његош.

Веза са маркизом де Салво. — Пошто је неко време провео у Марђелини, владика се настанио у Санта Лучија, месту близу кога се тада налазио његов пријатељ маркиз де Салво. Маркиз де Салво, човек изузетног угледа, љубазан, солидног и широког образовања, сусрео га је код једне руске даме врло високог ранга, и првог дана су се спријатељили. Посећивали су се врло често, измењивали мисли и у овим срдачним животним односима, који се често довољно не цене, време је пролазило а исто тако и владичина болест. Владика је волео да буде обавештен о свему што би видео приликом својих излета, и то је бележио, само, уместо да то све напише обичном прозом он је то изражавао језиком богова. Његова жива и еминентно поетична машта налазила је свуда красне мотиве: у изванредним сликама Напуљског залива, у Везуву, у Pausicirre-и, свакој стварчици древне Parthenore-е. Његов начин изражавања, библијски, сликовит и топао, био је диван, а излагање живо, течно и узбудљиво.

Његош као преводилац Медаковићеве историје Црне Горе на француски. — Жива му је жеља била да припреми на француском један извод из Историје Црне Горе од Медаковића коју је он с правом упоређивао са „историјом херојских времена”. У том послу он је диктирао нешто на француском, нешто на италијанском, често са српским уметцима, и истовремено тумачио значење мање разумљивих места. То није био лак посао те су могле и нехотице да промакну грешке. Маркиз де Салво се ипак прихватио тог посла и тако је приказао у главним пртама читаву једну епопеју.

Његош о независности Црне Горе. — Приликом диктирања владика је често пратио гестом поједине пасусе и изговарао их гласом који је јечао као удар грома. А када би у тим моментима неки странац поставио питање о могућој потчињености Црне Горе Турској, он би одговорио поносно: „Ако је и било случајева да се неки крај наше земље покори Турцима, будите увјерени то је могло трајати годину, двије, три. . . . четири године никада!” И то тврђење, изговорено одлучним мушким гласом, он је поткрепљивао одговарајућим гестом, — *Manumque vultu*.

Када је у превођењу дошао до смрти свог стрица и претходника владике Петра I, он је стао не желећи ништа да каже о самом себи ни о ономе што се дешавало за његово време. „Ако ме бог поживи још неко вријеме, одговорио би свом тумачу који га је у том смислу наговарао,

радићу за добро своје земље као и до сада, а моји ће наследници о томе просуђивати. Али, за сада, тим је све речено“.

Његошева болест. — Јадни наш кнез, како је мало пажње поклањао своме лечењу у средини где се делимично био поправио! Морао је да иде у Беч због неких послова. Тај пут није био срећан за њега: болест му се вратила и после кратког прекида морао се поново подврћи свестраној пажњи и лечењу. Проведена сезона у бањи Баден-Бадену (две миље од Беча) окрепила га је: у 37-ој години људски живот има јаке корене! Међутим, морао је да се хитно врати на Цетиње због неких нереда који су у почетку били сасвим незнатни. То је била његова последња етапа. Смрт, својом страшном секиром била је засекала храст у напону снаге да га мало после тога обори!

Цетињски манастир, Његошева резиденција. — Већи део своје владавине владика је провео у свом старом манастиру који је подигао Иван Црнојевић 1485 године. Манастир, који су Турци неколико пута рушили, налази се на једном малом цетињском плато-у у подножју једне планине, која је висока 3500 стопа изнад морске површине. Али поред овог старог склоништа он је недавно подигао стан за себе, једну врсту двора са једним спратом. На угловима зида који опкољава зграду, налазе се куле са пушкарницама а у њеном дворишту четири од Турака заплењена топа. У једној одаји ове зграде, где је било у намештају више укуса него луксуза, затворио се владика да из ње више никада не изиђе.

Његошева борба са смрћу. — Тешка грудна болест била га је приковала не за кревет него за диван. Они који су били поред њега, стално забринуте, нису спавали. Изгледало им је да је и њихов живот био везан за овај тако драгоцен живот. Ипак нису губили наду, једино је владика није имао. Као да се плашио да ће га смрт затећи неспремна, он се брижљиво припремао за њу, имајући у виду бога и судбину своје земље. У молитви и у бризи за њен напредак он је налазио утеху својој бољци. Али, нажалост, у оваквој борби он је могао само тренутно да обмане неумитну смрт, пред чијом је косом морао да повине главу. Свето и набујало класје, које је овај неумитни жетелац покосио пре него што је сазрело (*Saint et vigoureux épi que cet impitoyable moissonneur enlevait au sillon avant qu'il fût mûr!*).

Његошеви посмртни часови. У јутро 31 октобра, осећајући да му се ближи смрт и да не треба губити ниједан тренутак, позвао је своје родитеље, пријатеље и сенат. Осам и по сати откуцавало је на високом манастирском торњу. Занесен дубоким мислима и сломљен дуготрајним патњама, али потпуно свестан, он је најизменично приносио руку својој глави, где су се ројиле хиљаде мисли да више никада не излете, и грудима, које је сагоревала самртна ватра. С времена на време бадио би тужан поглед кроз порзор. Шта ће се десити са овим храбрим народом за чију је славу и срећу имао још толико да уради! Каква ће бити његова будућност!

Растанак са животом и последња порука. — Позвана лица нашла су га одевена у владичанску одору. Шетао се немирно преко собе. У почетку није примећивао њихово присуство, иако је знао да су га они немо и неспокојно посматрали. А затим је, дижући благ и захвалан поглед, који је дотле био прикован за под, и обухватајући њиме пуну собу, рекао одлучним гласом:

„Хвала вам, браћо, хвала из свег срца за све оно што сте ми урадили. Позвао сам вас да чујете моју последњу вољу и моје последње савете, јер дошао је час да предам душу Највишем Створитељу, и кроз неколико тренутака мене више неће бити”.

Ове спокојно изговорене речи потресле су присутне. Они покушаше, али без успеха, да разувере свог господара.

„Чујте ме даље, наставио је владика. Нека слога и љубав влада међу вама. Будно чувајте границе отаџбине а ако је ко нападне браните је до последње капи своје крви! Чувајте слободу и независност. Живите у пријатељству са суседима. Ако Турци склопе са вама мир будите вјерни том уговору. Никада немојте другима нанијети неправду. За управљача Црне Горе одређујем мог брата Петра Петровића Његоша. Он ће управљати до посвећења новог владике, кога ћу сада назначити. Мене ће наслиједити син Станислава Петровића Његоша, Данило, мој братучед, који је сада отсутан. Ви, сенатори, задржаћете своје положаје и даље ћете вршити дужност у интересу земље уз награду која је предвиђена мојим тестаментом. Одређујем да се моје тијело сахрани на врху планине Липријена (*sur le sommet du mont Lipriena*), близу скоро сазидане капеле. Мој се тестаменат налази код руског конзула у Дубровнику и ви ћете се старати да се изврше његове одредбе.”.

После овога владика је наредио да се пресвуче његов кревет и да се стави јастук на коме је пре двадесет година и то тачно на исти дан, издахнуо његов стриц и претходник владика Петар I. Затражио је распеће, клекнуо и прочитао последњу молитву пред смрт. Затим је устао, упутио поглед на небо и изговорио: „Свемогући боже, препоручујем ти мој народ и моју душу!” И у том тренутку измени се владичин глас и лице које је дотада било спокојно и ведро. А затим је легао без ичије помоћи и заспао вечним сном уз последње речи:

„Збогом браћо!” — Часовник на манастирском торњу још није био откуцао десет сати.

Белфонов закључак. — То су биле последње речи и такав је био херојски и свети крај живота Рада Томова, у кауљуђерству названог Петра, кнеза-владике и препородитеља Црне Горе. Тако је он живео и тако је умро, омиљен и поштован од својих суграђана, својих савезника, својих пријатеља и од свих оних који су, као ми, имали част да га упознаду и да му се приближе. Неустрашив и спретан као јахач, вешт и неуморан стрелац, храбар ратник, мудар реформатор, гостоприман и услужан домаћин, узвишена срца и елитна духа, овај пун милосрђа црквеностојник и пун самилости, чак и до слабости, кнез-владар, изазвао је својом смрћу општу жалост. Јер он, као врховни судија, који је располагао животом својих људи, тешко се одлучивао да изрекне смртну пресуду.

Можда у томе није био увек у праву, али ко би се усудио да му то упише у грех?

Несугласице у Црној Гори после Његошеве смрти. — 27 децембра писао је лист из Задра, у Далмацији:

„Потврђује се вест да је Данило Петровић Његош примљен веома хладно од стране свог стрица претседника сената Петра Петровића Његоша и потпретседника сената. Говори се да су га ови великодостојници запитали шта тражи на Цетињу. Затим се говори да Петар Петровић има неки документ из 1846 године у коме је покојни владика одредио да му оставља световну власт у случају да умре. На основу тога, он сада поставља право да буде владар Црне Горе без обзира на Данила и на одредбе овог другог тестамената. Тврди се даље да ће се Данило, у оваквој ситуацији, обратити руском конзулу у Котору да он среди ове прилике“.

Да ли је заиста тачна горња вест?

Нека нам је дозвољено да у њу посумњамо. Ево, стварно шта се десило, по аутентичном казивању једног очевидца. После владичине смрти сви су се присутни заклели над његовим одром да ће до ситница извршити његов тестаменат и то по цени живота. Затим је хитно послат у Котор изасланик који је донео тестаменат, који је јавно прочитан. Он овако почиње:

Уводни део Његошевог тестамената „Gloire à toi, qui m'a fait connaître la lumière! — Je te remercie, ô Seigneur! d'avoir bien voulu m'exposer sur les bords d'un de tes soleils et de m'avoir pénétré de ses divins rayons! — Je te remercie, ô Seigneur! de m'avoir donné sur cette terre une âme et un corps parmi tant de corps et tant d'âmes! — Je te remercie, ô toi, dans la contemplation des oeuvres de qui j'ai nourri mon enfance! ô toi dont j'ai célébré dans tes hymnes l'immense majesté! ô toi dont j'ai adoré, dont j'ai loué la magnificence! — Plus j'admirais la puissance, et plus je considérais le sort des humains avec crainte, et plus je les plaignais!. — Ton Verbe créa tout du néant, et tout doit obéir à tes lois. — L'homme est mortel, et comme tout ici — bas, doit finir. — Je franchis avec joie le seuil de l'espérance vers ton radieux sanctuaire. — Me voilà soumis à tes ordres et répondant à ton appel, pour jouir avec les coeurs égarés du sommeil éternel, ou pour te glorifier à jamais avec tes coeurs immortels. — Dieu de bonté et de miséricorde, daigne me recevoir dans ton sein!“⁹⁾

После овог величанственог увода једног оданог и смерног хришћанина, следиле су одредбе покојног владике. Његови родитељи, они који су га служили, пријатељи и пре свих сиротиња, сви браћа у Христу, нису били заборављени за награду. Никога он није заборавио из своје околине а за све то тражио је само молитву. И заиста, читав народ молио се за његову душу.

Ко би се, дакле, усудио да устане против његових одраба?“

Овим је де Белфон завршио своје излагање.

⁹⁾ Тестамент је са оригиналног рукописа објављен у „Споменици Петра II Петровића Његоша“, — Цетиње 1926, страна 168—169. Објављујемо овај француски превод ради упоређења са оригиналом,

Један изванредно леп прилог о Његошу који потпуно потсећа на најлепше странице написане о њему код нас. У њему има неколико сасвим нових података. Тиме и неким другим моментима чланак поставља читав низ питања која заслужују да буду изближе размотрана.

Чиме се Белфон послужио? Излажући у почетку податке о географији и историји Црне Горе Белфон каже да он то чини показивају самог Његоша и Медаковића, али то је доста невероватно. Они, на пример, не би никад рекли да су Црногорци из мржње према Турцима постали Млечани и да су из истих разлога примили правослађе. Друге податке и обавештења он је могао добити од Његоша приликом разговора које је водио са њим и преко кореспонденције. Други извор могле су бити прикупљене информације од других лица и савремена литература о Његошу које је већ тада било доста на страним језицима. Белфон, на пример, зна за пуковника Виалу и његову књигу о Црногорцима. Он се послужио познатим мистификаторским чланком Станислава Беланжеа. Он помиње савремене географе који су говорили о Црној Гори, затим Вилкинсона и Сиприен Робера, часопис „Revue britannique”, „Аугзбуршке новине“ и задарски лист који је излазио на италијанском језику. Та је лектира доста обимна, али не увек и поуздана те је могла и Белфона навести на грешке.

Који су нови подаци у Белфоновој чланку? Белфон каже да је Његош рођен 3 новембра 1813 године и тиме се слаже у дану рођења са загребачким „*Невен*” који то исто наводи у броју 34 за 1854 годину. Одакле Белфону овај податак објављен годину дана пре „*Невена*”? Је ли га добио од самог Његоше или је у питању нека случајна грешка коју је „*Невен*” одатле пренио? То није немогуће, јер се писац чланка у „*Невену*” Милан Димитрев често служио страном литературом.

Ожиљак на Његошевом челу различито се тумачио. Белфон каже да је он од сабље и да је Његош много пута рађаван. Без обзира на порекло, потребно је указати да се такав ожиљак види на истом месту на слици књаза Ђорђа Петровића¹⁰). Је ли то био можда неки сликарски манир?

Белфонов опис Његошевог стана у Бечу је јасан и прецизан. Питање је да ли је он и аутентичан. Да није и овде у питању нека позајмица од Беланжеа, који у једном другом свом раду спомиње да је при пролазу кроз Беч становао у Леополдштату¹¹?).

Белфон помиње нека до сада непозната страна лица са којима се Његош сусретао, то су: француски музичар *Mutel, Jean Cartaut, Victor Luzzato, grof d'Osmond*, маркиз de Salvo и Сиприен Роберт. О њима, сем за ова два последња, не постоји података осим оних које сам Белфон износи.

Жан Карто, као Његошев учитељ француског језика, пре Антида Жома 1838 г. није уопште познат. То не значи, међутим, да је измишљена

¹⁰) Експонат у Државном музеју на Цетињу и репродукција у „Његошевом албуму”, Цетиње 1951 страна 50.

¹¹) Поменути чланак: *Voyages dans les Karpathes* од 18 септембра 1845.

личност, јер онакав каквог га описује Белфон могуће је да није оставио никаквог трага о себи.

Маркиз де Салво помиње се у Његошевој Биљежници два пута. На страни 136 стоји његова адреса: „M. Salvo, 40, rue de l'Union, Faubourg St Honoré, Paris”, а на страни 164 забележено је: „Комад оружја за маркиза Салво, aux messieurs les frères à Trieste pour remettre à la maison Turner à Naples”. Очигледно, везе су постојале, али о њима нема других података сем оних које износи Белфон. Подаци су оскудни и о самој личности маркиза де Салво. Белфон указује на његово солидно образовање и широку культуру. То потврђују радови које је маркиз де Салво објавио. Њихов списак налази се у *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale de Paris t. CLXII, Paris 1941, p. 112—113*. Из списка се види разноврсност тематике којом се бавио маркиз де Салво. Он је написао неколико чисто књижевних састава међу којима и једну херои-комичну поему у 15 певања. Затим један рад о Бајрону у Италији и Грчкој. Онда неколико књижевних и политичко-историјских списа из савремених догађаја у Европи и Италији, које је изближе познавао као дипломатски представник у Напуљу. Најзад, једну рефлексивну збирку под насловом: *Mes pensées. . . та raison* (објављена у Паризу 1859 године). Даље проучавање ове личности и њених радова пружиће свакако нових детаља о везама са Његошем и његовим стваралачким радом.

Сиприен Робер објавио је подужи чланак о Црногорцима у часопису *Revue des Deux Mondes* 1842 године а затим у књизи *Les Slaves de Turquie* (прво издање 1844, друго 1852). Његов рад је плод научног интересовања и проучавања савременог објављеног материјала. Не може се рећи да се негде сусрео са Његошем. Белфон га помиње као преводиоца са српског на француски једног писма које му је Његош послао. И ништа више о њиховим међусобним односима. Је ли Сиприен Робер упознао Његоша само преко овога писма, у чију аутентичност не би требало да се посумња кад је већ цитирано његово име, или је имао и других сусрета са Његошем?

Белфон је, ваљда, први указао да су Ламартин и В. Иго били омиљени Његошеви песници. Он је видео њихова лепо повезана издања на Његошевом столу у Бечу. У Његошевом „Пустињаку цетињском”, који он преводи са *La Solitude du Monténégro*, он види „збирку изванредно лепих и медитативних стихова, којих се не би постидео славни аутор „Жослена”, којим се Његош уосталом инспирисао, и чији ће скорашњи превод на француски језик указати на сву њену вредност”. Без обзира на Белфонову довољну неупућеност о вредности ове Његошеве збирке песама, треба истаћи да су каснија проучавања потврдила оно што Белфон каже у вези са Игом и Ламартином.

Занимљиво је затим указати на једну сличну мисао код Белфона и Његоша. Белфонова реченица, којом се приказује неумитна и прерана Његошева смрт: „*Saint et vigoureux épi que cet impitoyable moissonneur enlevait au sillon avant qu'il fût mûr* потсећа на познате Његошеве стихове:

Младо жито, навијај класове,
пређе рока дошла ти је жњетва!

Белфон каже да је посетио Његоша у Бечу десетак пута и бележи податке од њега за свој рад о Црној Гори. Уз то, он наговештава и превођење неких Његошевих радова. Преко кореспонденције он је добијао и даље податке а једном приликом и 30 Његошевих слика. Наведено Његошево писмо из те кореспонденције интересантно је по својој садржини, али пада у очи отсуство датума, пуне адресе и места одакле је послато. Белфон је такође био писац и послао је Његошу један свој рад а Његош му је на једном примерку своје књиге написао рукописну посвету.

По Белфону, даље, у Црној Гори је постојао арсенал, под управом једног ислуженог аустријског артиљерца, и две радионице за израду барута. Затим, у Цетињској школи било је 40 ученика, место 30 како се до сада сматрало, на манастирском торњу био је часовник, у дворишту 4 запљевена топа а у Његошевом радном кабинету било је и математичких инструмената. За Његошево знање страних језика налази се потврда у очуваној његовој библиотеци на Цетињу, али нема сигурних података да је он посетио папу, како тврди Белфон.

Белфон нигде не спомиње да је Његош писао историју Црне Горе и да га је у томе помагао Ђузепе Каза, питање о коме се код нас доста писало али без стварних резултата. Напротив, Белфон каже да је Његош преводио Историју Црне Горе од Медаковића и да га је у томе помагао маркиз де Салво¹²⁾. Ми нисмо убеђени ни у једно ни у друго иако нам ова друга верзија изгледа ближе истини него прва, ако искључимо могућност да је писао оба рада. Јер, чини нам се да у оба случаја треба поћи од чланка Станислава Беланжеа о Црној Гори, који је објављен у париском листу *L'Echo français* од 16 септембра 1845 године. Његош је припремао одговор на тај чланак који је био пун неистина о Црној Гори. Одговор није објављен. Његош је несумњиво поткрепио свој одговор подацима из црногорске историје, коју је добро познавао. Рад на томе, прибирање чињеница, превођење на француски, језичко и стилистичко дотеривање, све је то могло изгледати као да Његош пише историју Црне Горе на француском или да преводи Медаковића.

Белфон помиње случај залагања митре владике Петра I за барут код аустријског двора и Његошев захтев на самртном часу да му се донесе јастук на коме је умро његов претходник о чему говори и Медаковић.

Белфон је неке ствари погрешно схватио. Говорећи о збирци песама коју му је Његош поклонно, он каже да у њој има и Карађорђевих песама, уместо, очигледно, песама о Карађорђу. Даље, он врло невешто приказује структуру црногорског друштва, затим, греши у неким датумима и најзад, он не зна како се зове Ловћен него га назива Липриен, једно сасвим измишљено име, на чијем врху Његош треба да буде сахрањен „близу скоро подигнуте капеле”. Указује ли и ово на исувише литерарну обраду овог чланка?

На крају чланка налази се веома леп превод на француски језик увода у Његошев тестаменат. Белфон не каже ко га је превео ни одакле,

¹²⁾ Медаковић Милорад, (1824—1897), објавио је своју Историју Црне Горе 1850 године у Земуну.

али се јасно види да је преводилац био добар познавалац оба језика. Оригинал тестаментa први пут је објављен у „Шумадинки“ од 1852 г. Могуће да је превод одавде обављен јер нам није познато да постоји пре овог неки страни превод који би Белфон могао користити. Може ли се поставити смела претпоставка да је у овоме имао удела Љуба Ненадовић?

Каква је документарна вредност Белфоновог чланка? — Чланак је могао настати на основу познавања савремених списа о Његошу и Црној Гори којих је у дато време било на страним језицима. Једном вештом литерарном и публицистичком перу и спретном компилатору не би био тежак посао ове врсте. Ипак, чланак није јевтина компилација и није производ само постојеће литературе. Има у њему, поред свих слабости, што није изузетак код многих странаца тога доба кад говоре о Црној Гори уопште о нашим народима, добро уочених детаља, тачних констатација и судова. Нарочито је то случај кад је у питању Његошев физички и морални лик. Његошеву величину писац није могао уочити преко његових радова јер их није било у преводу. У томе су му помогли савремени списи, лична обавештења и директан контакт и кореспонденција са Његошем.

Ко је Белфон? — Ни у једној француској енциклопедији, библиографској збирци и речнику биографија нисмо нашли његово име. Истраживања у париским архивима остала су такође без резултата. Његов *Voyage en Orient* не постоји објављен. Он није поменут ни у Његошевој Биљезници, где се налазе имена неких странаца, Његошевих познатика. Његово се име нигде не сусреће у литератури о Његошу ни у његовој кореспонденцији. Уопште, то је име до сада било непознато.

Из чланка се види да је писац поручник и да је често путовао. Привлачио га је Исток, као многе путнике његова времена. Не види се је ли имао какву мисију, политичку или војну, или је ишао као дописник неког француског листа или просто из личних побуда. Иначе, има шире књижевно и опште образовање. И сам је нешто писао, али се не види што и припремао је рад о Црној Гори. Има леп стил у писању и куртоазну обазривост према свакоме, посебно према угледним личностима. Човек француског Другог царства без изражене политичке тенденције.

Можда је у питању псеудоним? Ко се под њим крије? Претпоставке могу бити различите. Станислав Беланже, чији је чланак узео Белфон као увод за свој чланак, не би писао као што пише Белфон а нада све не би се усудио да се сусрете са Његошем лично. Љубазна напомена др. Х. Батовског на Његошевом симпозијуму у Београду да би то могао бити Сиприен Робер сугестивна је али је тешко прихватити с обзиром на стил и начин писања. Белфон нема ниједне горке речи за Црногорце. Сиприен Робер, поред свих наклоности и симпатија, има и по неки оштрији суд. Једно такво мишљење искористио је, цитирајући Робера, орган турске владе лист *Journal de Constantinople* од 4 априла 1853 у једном свом оштром чланку нападајући Црногорце.

Питање остаје отворено: је ли постојао Белфон или је то псеудоним, и ако је псеудоним ко се под њи крије и зашто? А затим, је ли чланак вешта компилација и мистификација каквих је било доста у дато време?

З а к љ у ч а к. Без обзира какве ће резултате показати даље проучавање постављених питања, може се већ сада рећи да чланак претставља значајан прилог литератури о Његошу. У њему је, колико је познато, први пут опширније изложена Његошева биографија на француском језику. Књижевно написан, са неким тачно уоченим чињеницама и сасвим новим подацима, које треба још проверити, са отвореним симпатијама према Његошу и Црној Гори, чланак изазива интересовање тим пре што долази од једног странца и што пружа могућност за даља испитивања Његошевих веза са иностранством. Његова појава, затим, сведочи о Његошевој популарности у француским образованим круговима и о популарности Црне Горе уопште којој је званична Француска, а тиме и француска штампа, баш у то доба почела да поклања нескривену наклоност водећи се у томе, несумњиво, својим интересима али имајући у виду и чињаницу да је један мали народ, под веома тешким животним условима, показивао своју виталност у политичком и културном погледу.

Andrija Lainović

RÉSUMÉ

QUELQUES NOUVELLES DONNEES SUR LA VIE ET L'OEUVRE DE NJEGOŠ DANS UN ARTICLE FRANÇAIS

Le prince-évêque de Monténégro et célèbre poète, Petar Petrović Njegoš (1813—1851), avait des relations littéraires et politiques non seulement avec les personnalités des pays yougoslaves mais aussi avec celles des pays étrangers. Il les recevait dans sa résidence à Cetinje, mais il les rencontrait aussi pendant ses voyages à Petrograd, Vienne, Trieste, Rome, Naples etc. Partout il se faisait distinguer autant par sa beauté physique que par une culture intellectuelle méritoire imbue d'esprit patriotique et d'amour pour le progrès et la liberté, de sorte que ceux qui ont écrit sur lui n'ont jamais oublié de le constater.

Il était connu aussi en France, surtout à propos de son pays et des luttes que les Monténégrins menaient contre les Turcs. Les informations dans la presse et les périodiques françaises n'étaient pas toujours bien fondées. Il y en avait des pures inventions. Tel était le cas de l'article sur le Monténégro que Stanislas Bellanger a publié dans l'*Echo de Paris* du 16 septembre 1845 à qui Njegoš était abonné. Njegoš en a rédigé un démenti, fondé sur une documentation authentique qui l'a envoyé à la rédaction, mais l'article n'était pas publié. L'épisode n'était pas suffisamment pris en considération quand on élucidait dans la littérature serbo-croate la question si Njegoš écrivit ou non une histoire du Monténégro en français. Pourtant, elle explique

la question. L'article de Bellanger n'était pas unique qui fut consacré à Njegoš et à son pays: il y en avait plus sérieux, même d'une haute valeur, tels, par exemple, de Cyprien Robert. Pourtant une biographie de Njegoš manquait dans la littérature de ce temps. Cette lacune a été comblé par un certain Lt de Bellefond. Il a publié dans le journal parisien *Le Siècle* des 7, 16 et 23 mars 1853 un article intitulé: *Le Vladika du Montenegro (Extrait d'un Voyage en Orient)*. L'article mérite une attention spéciale quoiqu'il soit resté tout à fait inconnu.

L'article comprend deux parties et une courte introduction.

Dans la première partie Bellefond présente le Monténégro de son temps et informe sur quelques coutumes et usages monténégrins d'après l'article de Bellanger. Puis il expose les circonstances qui l'ont favorisé de rencontrer Njegoš à Vienne en 1847. Il y expose aussi, dans un style émouvant et plein d'enthousiasme, le sujet de la conversation avec Njegoš et les traits caractéristiques physiques et intellectuelles de celui-ci. L'amitié nouée après quelques visites répétées s'est manifestée ensuite dans une correspondance suivie et en échange d'oeuvres littéraires.

La deuxième partie est entièrement consacrée à Njegoš, à sa biographie détaillée, à l'état de choses au Monténégro du temps de son règne, pour être terminée par la description émouvante des derniers moments de sa vie et par la publication en français, nous supposons pour la première fois, d'une partie de son testament.

L'article de Bellefond soulève toute une série de questions. D'après lui, c'est un certain Jean Cartaut qui était le premier professeur de français de Njegoš, mais il ne donne sur lui aucune précision biographique. Ensuite, il laisse sans précision la rencontre de Njegoš avec un certain Mutel, musicien français, puis avec Victor Luzzato et le comte d'Osmond. Bellefond affirme que Njegoš, étant à Rome, a rendu visite au pape Pie IX. Il affirme aussi qu'il a traduit en français l'Histoire du Monténégro de Medaković; au fait, c'est le marquis de Salvo qui l'a rédigée. Ainsi la question d'une histoire du Monténégro écrite en français par Njegoš a pris un autre sens. Où est la vérité? Peut-être l'étude des papiers, s'ils existent et les publications du marquis de Salvo, que Njegoš mentionne dans son *Journal*, nous dira la vérité. Quand Bellefond cite une lettre de Njegoš, il informe que c'est Cyprien Robert, qu'il l'a traduite mais il oublie de dire à qui doit-il la traduction, vraiment poétique, d'une partie du testament de Njegoš.

Enfin, une question primordiale: Qui est le Lt de Bellefond? Nos recherches à dévoiler son nom sont restés sans résultats. Son *Voyage en Orient* n'existe pas. Son article est-il une pure mystification? S'agit-il d'un pseudonyme et qui se cache-t-il sous ce nom? Est-ce peut-être Cyprien Robert? C'est l'idée du professeur Henrik Batovski, de l'Université de Cracovie. Il l'a exprimée au Symposium qui a eu lieu à Belgrade en 1963 à l'occasion du 150-e anniversaire de la naissance de Njegoš quand nous y avons exposé les résultats de nos recherches.

Quoi qu'il en soit, l'article du Lt de Bellefond est une bonne contribution aux études de Njegoš et un témoignage digne de mérite.